

DOI: 10.7596/taksad.v1i2.16

SADREDDİN KONEVİ'YE GÖRE SÛFİ PSİKOLOJİSİ

Konevî Düşüncesinde Sûfi Kişilik Yapısının Temel Dayanakları

İbrahim Işıtan, Karabuk University, Turkey.

Özet

Tasavvuf erbabının tutum ve davranışlarını konu edinen Sûfi psikolojisi mânevi boyutu olması nedeniyle modern psikolojiye katkı sağlayacak yeni bir alandır. Eski dönemlerde insan ruh sağlığı ve kişilik gelişimiyle dîni ve mânevi disiplinler uğraşmaktaydı. Modern dönemde ise ruh sağlığı ve kişilik gelişimi konusunda psikolog ve psikiyatri uzmanları çalışmaktadırlar. Ruh sağlığı ve kişilik gelişimi konusunda çalışan bu uzmanlardan bazıları çalışmalarında ve uygulamalarında dîni ve mânevi literatürden ve uygulamalardan yararlanma yoluna gitmeye başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı sûfi literatüre ilgi duyarak terapi yöntemlerinde sûfilerin fikir ve uygulamalarından istifade etmektedirler. Biz de bu makalemizde İbn 'Arabi geleneğine bağlı 13. yüzyıl sûfilerinden Sadreddin Konevî'nin düşüncelerinden hareketle Sûfi psikoloji kişilik kuramının temel prensiplerini incelemeye çalıştık. Böylece sûfi kişilik yapısının hangi metafizik ve psikolojik temeller üzerinde durduğunu ve kişinin tutum ve davranışlarına nasıl yansıtılabileceğini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, kişilik gelişimi, kişilik, sûfi kişilik, mânevi gelişim, sûfi psikolojisi, *sülûk*, perde.

GİRİŞ

Mahiyet ve konu bakımından benzerlikler gösteren bilimsel disiplinler arasında ilişki kurmak akademik bakışın gerektirdiği bir zorunluluktur. Bütüncül/külli bakış açısının sağlanabilmesi için disiplinler arası metotlu çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede son dönemlerde Psikoloji ve Sûfizm birbiriyle ilişkisi kurulan disiplinler arasında yer almaktadır. Bu iki disiplin arasında ilişki kurmak bazı araştırmacıların gündemine girmiş ve bu konuda çeşitli fikir ve düşünceler ortaya atılmıştır¹. Fakat bu iki disiplin arasında

¹ Sûfizm ve Psikoloji ilişkisini kurup Sûfi psikolojisi hakkında kaleme alınan bazı eserler şunlardır: Jhamchid Mortazavi. (1989). *Soufisme et Psychologie 'Tasavvuf ve Psikoloji'*. Paris: Rocher; J. Marvin

kurulan ilişkinin mahiyeti ve metotları henüz çok net olarak ortaya konulamamıştır. Bu konuda ortaya atılan fikirlerin emekleme aşamasında olduğunu ve sistematik çalışmaların henüz gün yüzüne çıkmadığını söylemek durumundayız.

Söz konusu bu iki disiplin arasında ilişki kurmanın ehemmiyeti konunun mahiyetini anlamak bakımından önem arz etmektedir. Psikoloji ve Sûfizm'in konularının sonuç itibariyle 'insan ve onun tutum ve davranışları' olması, söz konusu ilişkiyi kurmanın önemini göstermektedir². Bu iki disiplinin tanımlarını kısaca hatırlarsak aralarındaki ilişkinin tabii olduğu daha açık görülecektir. En geniş anlamıyla Psikoloji ilmi, 'insanın iç yaşantıları ve bunların dışa yansıyan belirtilerini bütüncül bir şekilde inceleyerek, sebep ve sonuçları hakkında düzenli bilgiler oluşturmaya çalışan bir sosyal bilimdir'. Bu tanıma göre Psikoloji, ruh halleri, bilinç olayları ve zihinsel süreçler denilen sübjektif ve aynı zamanda tepkiler, eylemler, hareketler ve ifadeler gibi nesnel olayları inceler³. Kısaca Psikoloji, 'ruhsal halleri ve davranışları inceleyen bir bilimdir' diyebiliriz. Psikoloji ilminde oluşturulan ve geliştirilen bu bilgiler tutum ve davranış bozuklukları söz konusu olduğunda tedavi amaçlı terapi malzemesi olarak kullanılır. Farklı psikolojik yaklaşımlar olduğu gibi farklı terapi yöntemleri de vardır⁴. Sûfizm'e gelince, kısaca 'İslam inancının öngördüğü mânevi insan tipinin oluşması ve gelişmesi için gerekli metot ve yöntemler üzerine çalışan bir dîni disiplindir'⁵. Sûfizm'in birçok tanımını göz önünde bulundurarak yaptığımız bu kısa tanıma göre Sûfizm, insan tutum ve davranışlarını oluşturan ruhsal, zihinsel ve sosyal süreçleri inceleyerek kişiye rûhuna uygun yaşam tarzının yöntemlerini sunan bir mânevi gelişim disiplindir. Rûhi yaklaşımla gerçekleştirilen bir terapi olarak da kabul edilebilir⁶.

Psikoloji ve Sûfizm arasında kurulan ilişkinin mahiyeti ve yöntemleri hakkında önemli bir noktanın altını çizerek 'Sûfi psikolojisi' kavramı üzerine kısaca durmak istiyoruz. Psikolojik araştırmalarda, insan davranışları hakkında elde edilen bilgiler ve yorumlar, psikoloji ilmi konusunda uzmanlaşmış, bu ilmin yöntem ve tekniklerini kullanma kapasitesine sahip bir kişi tarafından yapılır. İnsan davranışlarını inceleme ve yorumlama noktasında kendini geliştirmiş olmak ve mevcut sosyal bilimlerin yöntemlerini uygulayabilmek için gerekli teknik donanıma sahip olmak, psikolojik araştırmalarda ve çalışmalarda yeterli olarak

Spiegelman, Pir Vilayet İnyet Han, Tasnim Fernandez. (1994). *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, çev. Kemal Yazıcı ve Ramazan Kutlu. İstanbul: İnsan Yayınları; Lynn Wilcox. (2001). *Sufizm ve Psikoloji*. İstanbul: İnsan Yayınları; Michaela Mihribân Özensel. (2008). *Halvette Kırk Gün*, çev. Petek Budanur Ateş. İstanbul: Kaknüs Yayınları; Kemal Sayar. (2008). *Sufi Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları; Robert Frager. (2005). *Kalp, Nefs, Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Gelenek Yayınları; Mustafa Merter. (2006). *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

² Sûfizm ve sosyal bilimler ilişkisi için bk. Hasan Kâmil Yılmaz. (2000). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 63-67.

³ Bk. Hayati Hökelekli. (2008). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, ss. 1-2.

⁴ Terapi hakkında bilgi almak için bk. Kemal Sayar. (2011). *Tarapi, Kültürel Bir Eleştiri*, İstanbul: Timaş Yayınları.

⁵ Sûfizm'in tanımları için bk. Yılmaz. (2000), ss. 28-52.

⁶ Tasavvufi terapi üzerine bk. Don Weiner. (1994). *Aşkın İşlev ve Psikoterapi: Bir Sûfi Perspektifi*, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, haz. Spiegelmen, İnyet Han ve Fernandez. İstanbul: İnsan Yayınları, ss. 153-161; Frager. (2005), ss. 155-188.

kabul edilmektedir. Kendini başkasının yerine koyarak empati yapmak gibi değerlerin de bulunması gerekli görünmekle beraber, bu araştırmaları yapacak kişide herhangi bir içsel ve mânevi gelişim ve olgunlaşma şartı aranmamaktadır. Çünkü psikolojik araştırmalarda önemli olan, objektif kriterlerle insan davranışlarını bilimsel olarak incelemek ve yorumlamaktır. Bununla beraber, psikolojik bilgileri aktaran kimselerde uğraştığı alanla ilgili bir derinlik bilgisi olduğu söylenebilir. Buna karşın, Sûfizm'in insan tutum ve davranışlarını inceleme metodunda, inceleyen ve yorumlayan kişinin/*mürşidin*, insan tabiatının gerçek yönünü tanımış ve bu tabiata uygun yaşama sanatı geliştirmiş olması gerekli görülmektedir. Yani sûfi metot söylenenleri eyleme dönüştürmeyi ön şart kabul ederek kendini gerçekleştirmeyi ve aşmayı gerekli görmektedir⁷. Aksi takdirde insanı doğru ve bütüncül olarak anlamak, yorumlamak ve yönlendirmek mümkün olmayacaktır.

Metot ve yöntem konusunda bu kısa bilgileri verdikten sonra, 'Sûfi psikolojisi' kavramıyla ne kastettiğimizi kısaca izah edelim. Sûfi psikolojisi, sûfi hayat tarzını yaşayan kişilerin mânevi/içsel gelişim süreçlerinden ve bu süreçlerin ruhsal, zihinsel ve sosyal süreçlere yansıdığı eylem biçimlerinden oluşan sûfi psikolojik yapıyı ifade eder. Sûfilerin insan tutum ve davranışlarını şekillendiren faktörlerin meydana geliş şekilleriyle ilgili geliştirdikleri rûhî tahlilleri içerir. Kısaca Sûfi psikolojisi, fizyolojik, zihinsel, ve sosyal benliğini aşarak Yaratıcı kuvvetin özellikleriyle donanmış insan-ı kâmilin⁸ tecrübi metotla ortaya koyduğu insan psikolojisidir⁹. Bu anlayışa göre, kişisel mutluluk ve rahatı elde etmenin yolu, kişiliğimizi belirleyen her türlü etkilerden kurtularak kendimizi gerçek varlığın eline bırakmaktır. Geçici varlıkların şarkılarını dinlemek ve tekrar etmekten zihnimizi kurtarmak ve kalbin derinliklerinde gizli olan latif hakikatleri yakalamak en gerçekçi bir terapi şeklidir. Çünkü insan varlığın bütün özelliklerini ve aşamalarını kendinde barındıran çok katmanlı bir varlık olması nedeniyle, gelişimini en son noktaya kadar sürdürmelidir. Gelişme aşamalarından birinde takılı kalmak, insan mekanizmasının işlevselliğini tıkayarak bozulmasına neden olacaktır. İşte sûfi metot, sürekli ilerlemeyi ve gelişmeyi öngördüğü için sistem her tıkanığında bir üst basamağa çıkmanın yöntem ve uygulamalarını göstererek insanı diri ve canlı tutar, hastalanmasına ve tıkanmasına engel olur¹⁰.

⁷ Bk. Özensel. (2008), ss. 131-134.

⁸ İnsan-ı kâmil kavramı ve düşüncesi hakkında bilgi almak için bk. Azizüddin Nesefi. (1990). *Tasavvufta İnsan Meselesi*, çev. Mehmed Kanar. İstanbul: Dergah Yayınları; Yılmaz. (2000), ss. 307-309; Mehmet S. Aydın. (2000). *İnsân-ı Kâmil, DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, c. 22, ss. 330-331.

⁹ Sûfi psikolojisi hakkında bilgi almak için bk. Hayati Hökelekli. (2005). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 313-350; Hüseyin Peker. (2003). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, ss. 181-197; Sayar. (2008), ss. 17-52; Eric Geoffroy. (2003). *Initiation au Soufisme « Sûfizme Giriş »*, Paris: Fayard, ss. 223-227.

¹⁰ Bk. Frager. (2005), ss. 135-153; Wilcox. (2001), ss. 155-159.

Bu kısa girişten sonra psikolojik kişilik kuramlarıyla sūfi kişilik kuramının kısa bir karşılaştırmasını yaparak, Sadrettin Konevî'ye¹¹ göre Sūfi psikolojisi'nin öngördüğü kişilik yapısının hangi unsurlarla oluştuğuna geçebiliriz.

PSİKOLOJİK KİŞİLİK KURAMLARI VE SŪFİ PSİKOLOJİSİ KİŞİLİK KURAMI

Batı psikolojisi insan gelişimini, kronolojik yaşam evreleri içinde meydana gelen fiziksel, zihinsel ve sosyal değişimler olarak ele alıp inceler. Bu nedenle, bu anlayış kültüre ve zamana bağlı bir bakış açısıdır.¹² Modern psikoloji teorisyenleri insan doğasının gelişimini anlama konusunda iki gruba ayrılırlar: Deneyciler kişiliğin, önce bebek sonra çocuk ardından yetişkin olarak kişinin çeşitli duyu organlarıyla aldığı bilgi temelinde oluştuğuna inanır. Doğuşalcılar bebeğin belli özelliklerle dünyaya geldiğine inanır; yani bizler dünyaya en azından kimi alanlarda 'önceden donanımlı' olarak geliriz¹³.

Psikoloji ilminde çeşitli metot ve yöntemlerle elde edilen bulgular çerçevesinde bir takım kişilik teorileri ortaya atılmıştır. Bunlar araştırmacının kendi yaklaşımı ve kullandığı metoda veya metotlara göre değişmektedir. Bu teorilerin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında insanı bütün olarak algılamaktan uzak oldukları ve parçacı bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Her ne kadar bazı psikolojik yaklaşımlarda insanın bütünü bir parçası olduğu ve bu nedenle de söz konusu bu bütünle ilişki kurması gerektiği vurgulansa da bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda etkili ve net çözüm üreten uygulamalar ortaya konamamıştır. Bununla birlikte, kısmî çözüm üreten bir takım psikolojik ve terapötik uygulamaların var olduğundan bahsedebiliriz. Söz konusu bu psikolojik kişilik yaklaşımlarından önemli gördüklerimize kısaca bir göz atalım.

Bilişsel psikoloji, ne düşündüğümüz ve kişilik gelişimine nasıl baktığımız üzerine eğilir. Kişiliğin bilişsel, davranışsal ve çevresel belirleyicilerin karşılıklı bir etkileşimi olduğunu belirtir. Davranışlarımızı başkalarını gözlemleyip taklit ederek öğreniriz. Tercih başkalarının davranış modellerini seçimde devreye girer. Bilişsel psikologlar kendimiz ve

¹¹ Sūfimizin tam adı şöyledir: Sadreddin Ebû'l Meâlî Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Konevî. Konevî 606/1209 tarihinde Malatya'da doğmuş ve 673/1274 tarihinde Konya'da vefat etmiştir. İbn Arabî'nin öğrencisi ve eserlerinin şârihidir. Bu nedenle, İslam düşünce tarihinde ve özellikle tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Döneminin önemli sūfilerinden Celâleddin Rûmi (ö. 672/1273) ile de ilişkisi olmuştur. Konevî'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi almak için bk. Nihat Keklik. (1967). *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, ss. IX-XXIII; Hasan Kamil Yılmaz. (1990). *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları ss. 111-112. Konevî üzerine yapılan bazı çağdaş çalışmalar : Keklik. (1967); Yılmaz. (1990); Omar Benaïssa. (1999). The Diffusion of Akbarian Teaching in Iran during the 13th and 14th Centurie « 13 ve 14. Asırlarda İbn Arabî düşüncesinin İran'da yayılması ». Londra: *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, c. 26, ss. 89-109; *Sadreddin Konevî Sempozyumu*. (2004). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi; *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyum Bildirileri*. (2010) Konya: Meram Belediyesi Konevî Araştırmaları Merkezi; Ekrem Demirli. (2005). *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık* İstanbul: İz Yayınları.

¹² Bk. Wilcox. (2001), s. 147.

¹³ Bk. Wilcox. (2001), s. 148.

dünya hakkında akıldışı veya çarpık yargılar öğrendiğimiz zaman zorluklar yaşayacağımız noktada aynı görüştedirler¹⁴. Denebilir ki, bilişsel yaklaşım, zihinsel olayların türü ve yapısıyla, gözlenebilen davranışların türü ve özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırır. Yani bilişsel psikoloji bilinç seviyesindeki süreçleri inceler ve insanın davranışlarını bu süreçlerle yorumlamaya çalışır. Bu yaklaşımı benimseyenler, davranış bozukluklarını ve uyumsuzluklarını yeniden düzenlemede yöntem olarak biliş düzeyine iner ve bilişsel ve zihinsel süreçleri incelemek suretiyle terapi uygularlar¹⁵.

Psikanalitik yaklaşım¹⁶, insan davranışlarının önemli bir bölümünün kişinin farkına varamadığı bilinçdışı süreçlerden kaynaklandığını kabul eder. Bunların kaynağı doğuştan gelen içgüdülerdir. Farklı birçok versiyonu olan psikanalitik yaklaşımın ortak temel özelliği kişinin gelişimine ve davranışlara dinamik bir yönden bakmış olmasıdır. Hepsisi de çocukluk döneminin ve bu dönemde yaşanan deneyimler ile bilinçdışı etkenlerin hem kişiliğin hem de patolojik durumların gelişmesinde belirleyici rol oynadığını savunur. Sonuçta varılmak istenen nokta, çocukluk travmalarının ve çatışmalarının su yüzüne çıkarılması, kişinin bu çatışmaların bilincine vararak olumsuz sonuçlardan kurtulması ve böylece yaşamla daha iyi başa çıkabilecek bir donanım kazanmasının sağlanmasıdır¹⁷.

Hümanist kişilik kuramına¹⁸ göre, insanı anlamak için, onun hayatında neyin anlamlı olduğunu, neyi gerçekleştirmeye çalıştığını anlamamız gerekir. İnsanların kendilerini ve dünyayı nasıl gördükleri incelenerek insan tabiatı hakkında daha çok şey öğrenme imkanı vardır. Hümanist yaklaşımı benimseyen psikologlar deneysel yöntemle elde edilen bilgilerin kişinin bütününe anlamada yetersiz, kopuk parça parça bilgiler olduğunu söylerler. İnsanı incelemek için 'iç gözlem' ve 'empatik anlayış' en etkili metotlardır. İnsan tabiatını tanımak için değişik türde 'bilinç alanını genişletme' yöntemleriyle mistik tecrübelerle yakından ilgi duyarlar¹⁹. Hümanist yaklaşım sergileyen bu anlayışın öngördüğü terapi türü insana güveni esas alır ve davranış bozukluklarının düzeltilmesini de yine insanın kendisinde arar. Terapistin görevi, insanın iç dinamiklerini tetiklemek ve potansiyel enerjinin dış alanda olumlu olarak ortaya çıkmasına yardımcı olmaktır.

Ego psikolojisi kişilik kuramına göre, çocuk deneyim yoluyla farklı koşullara uygun davranış modelleri geliştirir. Modeller ebeveynler ya da çocuklukta önem verilen diğer şahıslar gibi otorite figürlerin içselleştirilmesi yoluyla geliştirilir. Kişilik yapısı, her birinin kendine özgü kişilik özelliği olan 'ego durumları' diye adlandırılan modellerin ya da

¹⁴ Bk. Wilcox. (2001), ss. 165-166; Hökeleli. (2008), ss. 7-8.

¹⁵ Bilişsel psikoloji hakkında, bk. Selçuk Budak. (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat, ss. 135-136; *Dictionnaire Fondamental de la Psychologie*. (1997). Paris: Larousse, c. 1, ss. 216-219; Michel Hansenne. (2007). *Psychologie de la Personnalité*. Bruxelles: De Boeck, ss. 165-180.

¹⁶ Psikanalitik kişilik kuramıyla ilgili bilgi almak için bk. Hansenne. (2007), ss. 105-143; Calvin S. Hall. (1999). *Freudyen Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Kaknüs, ss. 87-131.

¹⁷ Psikanaliz ve ekolleri hakkında bilgi almak için bk. Engin Geçtan. (2000). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

¹⁸ Hümanist kişilik kuramıyla ilgili bilgi almak için bk. Hansenne. (2007), ss. 143-152.

¹⁹ Bk. Hökeleli. (2008), ss. 9-11.

parçaların bir toplamıdır. Her birimiz iyi ya da kötü işleyen içsel bir 'benlik ailesi'ne sahibiz²⁰.

Transpersonel psikoloji kişilik kuramına göre, insan doğuştan gelen bir öze, gerçek benliğe sahiptir. Doğumdan itibaren bizler, çevreye tepki verir, onu yargılar, ondan öğreniriz. Böylece öz benliğimizi, bir yanılısıma olan toplumsal şartlanma ile sahici gerçeklik olmayan bir toplumsal gerçeklik uzlaşısı ile örteriz. Toplumsal 'kişilik' hepimizin yakalandığı bir hipnoz durumudur ve hakiki aydınlanma veya aşkınlık hedefine ulaşmak için ondan kurtulmamız gerekir. Sıradan yaşamın tüm sınırlayıcı kimlikleri ve bağılıklarını üzerimizden attığımızda, 'uyanıklık' sınırsız biçimde özünü tecrübe eder. Çocukluğumuzda ne yaşamışsak bu bizim yaşamımızın geri kalan dönemi için küçük değişikliklerle kendini tekrar eder. Bu açıdan bakılınca kişilik hayatımızın aktörü durumuna gelir. Aktör adeta bu kişiliği yapmaya yönlendirilmiş ve bunun için eğitilmiştir. Toplum ve sosyal şartlar tarafından dayatılan hayat tarzı kişiyi zamanla bitkin bir hale sokar. Dayatılan hayat tarzından memnunsak sorun olmaz. Fakat memnun değilsek o zaman arayışa geçeriz²¹.

Transpersonel psikoloji kuramı içinde değerlendirebileceğimiz Sûfi psikolojisi kişilik kuramı ise insan gelişimini bir tohum örneğiyle izah eder. Herhangi bir ağacın kaderi bütünüyle bir tohumda gizlidir. Bir ağaçta bulunan her şey – gövde, kabuk, kökler, dallar, yapraklar ve çiçekler – bir tohum içerisinde gizlidir. Tohumun gelişmesi ve istenilen meyveyi vermesi için ekilmesi gerekmektedir. Kendi başına terk edilirse çürür ve içinde barındırdığı gelişimi sağlamadan yok olup gider²².

İnsanın kişilik gelişim tohumu toprağa benzetebileceğimiz bedeni içinde saklıdır. Kalpte bulunan bu tohum insanın gerçek kimliğini oluşturur. Tohumun yeşermesi için çevresel şartların hazırlanması gerekmektedir. Tohum yeşerip gelişmeye başlayınca kişi vücudunun her noktasındaki gerçekliği fark edecek ve tutum ve davranışlarını bu gerçekliğe göre ayarlama imkanı bulacaktır. Yaratılışımızdaki tohumun yeşermesi için bahçıvanı dinlemek durumundayız. Çünkü benliğimizdeki hakikati ancak hakikati keşfetme yolunda gelişme sağlamış gerçek bir bahçıvandan öğrenebiliriz²³. Hakikat düşünülmele elde edilmez, bir içsel keşfi gerektirir. Çünkü ben düşünmez, sezer²⁴.

Kısaca sûfi bakışa göre insan kişilik yapısının gelişimi, özündeki gerçekliği yakalama ve eyleme dönüştürme esasına dayanır. Herhangi psikolojik bir evrede takılı kalınması söz konusu değildir. Çünkü insan kişisel ve sosyal yapısının oluşturduğu bağlarından kurtulma

²⁰ Bk. Geçtan. (2000), ss. 72-112.

²¹ Bk. Wilcox. (2001), s. 167-168. Transpersonel psikoloji ve Din ilişkisi konusunda bk. Saliha Uysal. (2007). *Transpersonel Psikoloji ve Din*. İstanbul: Yüksel Lisans Tezi, MÜSBE.

²² Bk. Wilcox. (2001), s. 155.

²³ Kendi kişisel tecrübesini sayesinde mürşit, her sâliki kendi kişisel yapısına göre eğitebilir. Bu konuda bilgi almak için bk. Geoffroy. (2003), s. 223.

²⁴ Bk. Geoffroy. (2003), s. 156.

savaşı vermelidir. Böylece kişiliğin ve benliğin gelişimi insanın yaratılma amacı olan rûhun eline teslim edilmiş olacaktır.

Özetle söylersek, psikolojik kişilik kuramları zihinsel ve çevresel etkenler üzerinde dururken, sûfi kişilik kuramı daha ziyade rûhi özümüzün etkileri üzerinde durur ve zihinsel ve çevresel etkenlerle oluşan kişiliğin yerine rûhî kişilik yapısını koymayı hedefler²⁵. Bu kısa açıklamalardan sonra, Konevî'nin görüşleri çerçevesinde Sûfi psikolojisi'nin hedeflediği kişilik ve benlik yapısının gelişmesine etki eden temel unsurlara geçebiliriz.

KONEVÎ'YE GÖRE SÛFİ PSİKOLOJİSİ'NİN ÖNGÖRDÜĞÜ KİŞİLİK GELİŞİMİNİN TEMEL UNSURLARI

A. Sûfi kişilik bilinci metafizik/hakîki bilgiye dayalı gelişir

Kişinin bilinç düzeyindeki algılamaları; düşüncelerini ve yargılamalarını yönlendiren süreçleri belirler. Özellikle bilişsel psikoloji yaklaşımı ile yapılan araştırmalar bilinç düzeyindeki algı ve değerlendirmelerimizin, tutum ve davranışlarımızı biçimlendirdiğini ortaya koymuştur. Normal insan bu bilinç düzeyini kendi karakter yapısı ve çevre etkisiyle oluşturur. Sûfi anlayışta ise bilinç, mânevî gelişimin merkezi olan kalbin içsel evrelerinden geçerek Gerçek varlıkla kurduğu irtibat sayesinde elde ettiği bilgiyle oluşur²⁶. Konevî bu noktayı vurgulayarak şöyle der: 'Hakk'ı bilmenin sırrı Hak ile kul arasındaki çokluğu ortadan kaldırdığı için bütün bilinen şeylere sirayet eder ve kulun bilgisi Hakk'ın bilgisi gibi olur²⁷'. Bu metafizik bilinç düzeyi sûfi kişilik ve benlik yapısını oluşturan en temel unsurlardan biridir. Rabbi tanımak kişiliğe ve benliğe rûhi yapı kazandırır.

Sûfi bilinç kuşatıcı olma özelliği taşır ve özel bir meşreple sınırlı değildir. Zihinsel algılamaların ve sosyal çevrenin dar kalıplarına sığmayan bir karaktere sahiptir²⁸. Konevî bu noktayı şöyle dillendirir: 'Özel bir meşreple sınırlı olan ehl-i takyid bir şeyi alır başka bir şeyi terk eder. Bu durum bir şeyin doğruluğuna ve başka bir şeyin yanlışlığına inanmalarına neden olur²⁹'. Bu açıklamaların ifade ettiği gibi kendi kalıpsal algılamalarına ve yargılamalarına göre hareket eden kişi yanlış önermeler üzerine hüküm bina ettiği için zihinsel rahatı bulamaz. Çünkü bu durumda olayların hakikatlerinin algısından mahrumdur.

İnsanın kişilik bilinci; rûhunun değeri ve kendisine hâkim olan ilâhi yöne göre şekillenir. Çünkü Gerçek varlık, her oluşma durumuna göre farklı tecellî eder³⁰. Konevî bu konuda şöyle der: 'Hakk'ın mertebesini ve hükümlerini bilmek; insanın Hakk'ın mertebesi karşısındaki durumunu ve O'nun hükümleri karşısında kendi hükümlerinin durumunu

²⁵ Batılı Psikoloji ile Sûfi psikolojisi arasında bazı karşılaştırmalar için bk. Frager. (2005), ss. 30-36.

²⁶ Kalbin makamları hakkında bilgi almak için bk. Hakîm Tirmizî. (1988). *Beyânü'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fu'âd ve'l-Lüb*, thk. Nicholas Herr. Kahire: Dârü's-Selâm.

²⁷ Bk. Sadreddin Konevî. (2002). *İlâhî Nefhalar*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, s. 57.

²⁸ Bk. A. Reza Arasteh ve Enis A. Sheikh. (2008). *Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol, Sûfi Psikolojisi*, Kemal Sayar, ss. 62-63.

²⁹ Bk. Konevî. (2002), s. 94.

³⁰ Bk. Konevî. (2002), ss. 10, 19

bilmesiyle gerçekleşir. Başkasının ilmi, Hakk'ın bu şey hakkındaki ilmine muvafık olmalıdır. Çünkü yaratıklardan herhangi bir âlimin ilmi, Hakk'ın o şeye dair ilmine muvafık olmaz ise, o kişi 'alim' sayılmaz³¹. Bu ifadeler sûfi bilinç düzeyinin başkalarının bilinç düzeylerine göre şekillenmediğini ve tam tersine zâtı ilâhînin bilincine göre düzenlendiğini göstermektedir. Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar kişilik bilincinin ferdin diğer fertlerle ve gruplarla iletişime geçmesi sonucunda oluşan ilişkilerden meydana geldiğini ortaya koymaktadır. İnsanların bilinç dünyalarında oluşan kalıp yargıların ve ön yargıların toplum ve gruplar tarafından oluşturulduğu çeşitli araştırmalarla ispatlanmıştır³². Metafizik boyut üzerine kurulu sûfi algıya göre, grupsal ve toplumsal alanın kişide oluşturduğu sanal ve yapay bilinç kullî varlık ile kurulacak irtibatla yeniden yapılandırılır.

B. Sûfi kişilik gelişimi olgunlaşma/kemal üzerine dayalıdır

Sûfi kişilik gelişiminde kemal ehli olmak önemli bir yer tutar. Çünkü insan-ı kâmilin bilgisi ancak gerçekliği hakkıyla ifade edebilir. Konevî'nin şu sözleri bu noktayı vurgular: 'Kâmil ilim; zan, vehim ve hayâli inançları vehim sahiplerinde değil ancak kâmil olanlarda ilme dönüştürür. İnsâni tasavvurların kemal ehli biri tarafından onaylanması gerekmektedir³³'. Çünkü 'kemâle ermiş sûfinin zâhir ve bâtını Zât'a mahsus ilâhi mertebeleri ifade eder ve onların gizliliklerini ortaya çıkarır³⁴'. Konevî'ye göre mârifet ve müşâhede ile Allah tarafından yapılandırılan insan ancak varlığı hakkıyla tanır çünkü, ona göre, Hakk'ın mârifetinde bölünme ve parçalanma yoktur ve zâtı tecellî küllîdir³⁵. Bu nedenle mânevî gelişme içinde bulunan kimse/*mürîd* kendisine herhangi bir şey vârid olduğunda kâmil şeyhine sununcaya kadar vâridine güvenmez. Eğer şeyh vârid olan şeyi doğrularsa şeyhinin sözüne tâbi olarak buna uyar. Melekî ilkalara da sâlik şeyhine uyararak güvenebilir³⁶.

Konevî'nin bu tarz ifadeleri, kişilik yapısının gelişimini belirleyen ve yönlendiren bilinç ve bilinçaltının, gerçeklik bilgisiyle donanımlı olmasının hayati önem taşıdığını göstermektedir. Çünkü kalıplaşmış bilgi ve önyargıya dayalı algı, insanın kalbinin derinliklerinde gizli olan gerçekliğini perdeler ve bu nedenle de kişiyi zihinsel ve sosyal süreçlerde sıkıntıya sokar. Bu nedenle kişi kemal ehli olmalı veya kemal ehlinin gözetiminde kişilik bilincini ve gelişimini oluşturmalıdır. Böylece ruhsal dinginliğini elde edebilir.

C. Sûfi kişilik yapısı mânevî gelişimle, *sülûk*, gerçekleşir

³¹ Bk. Konevî. (2002), s. 50.

³² Sosyal psikoloji'nin konularından olan kalıp yargının nasıl oluştuğu konusunda bilgi almak için bk. Vincent Yzerbyt ve Georges Schadron. (1994). 'Stéréotypes et Jugement Social' 'Kalıp Yargılar ve Sosyal Yargı, *Stéréotypes, Discrimination et Relations Intergroupes* 'Kalıp Yargılar, Dışlama ve Gruplar Arası İlişkiler, haz. Richard Y. Bourhis et Jacques-Philippe Leyens. Liège: Mardaga, ss. 127-159; Jacques-Philipp Leyens, Vincent Yzerbyt, Georges Schadron. (1996). *Stéréotypes et Cognition Sociale* 'Kalıp Yargılar ve Sosyal Bilgi', çev. Georges Schadron, Sprimont: Mardaga.

³³ Bk. Konevî. (2002), s. 38.

³⁴ Bk. Konevî. (2002), s. 39.

³⁵ Bk. Konevî. (2002), s. 57.

³⁶ Bk. Konevî. (2002), s. 102. Şeyh-mürîd ilişkisinin psikolojik dönüşümü konusunda bk. Frager. (2005), ss. 189-204; Cheikh Khaled Bentounes. (1997). *Le Soufisme 'Tasavvuf'*. Paris: El-Alamein, ss. 82-106.

Sûfi psikolojisi'nin önemli noktalarından biri de, seyr-i sülûkun³⁷ kişiyi bir dizayna sokmasıdır. Konevî'ye göre sülûk, aslında insanın Hak'tan ayrılma ve farklılaşma esnasında kendisine ârız olan durumların izâlesidir. Bu izale esnasında insan uğramış olduğu her mertebedeki kemâlâtı elde ederek tekrar kendi kaynağı ile bütünleşir³⁸. Bu anlayışa göre kişilik yapısı, insanın maddileşme süreçlerinde kendisine katılan asfî olmayan ikincil unsurların ortadan kalkmasıyla şekillenir.

Konevi'ye göre, insanın sülûk mertebelerinde gerçekleştirdiği tutum, davranış ve hareketler Hak'tan kopma ve en aşağı mertebeye inme sırasında kirlenen benlikleri temizler. Bu ilâhi varlık merkezli gerçekleştirilen eylemler bir takım aydınlamalar ve üstün özellikler kazandırarak yüksek derecelere çıkmaya neden olurlar³⁹.

Seyr-i sülûk, ilâhi isim ve sıfatların taayyünü ile yani oluş ve bozuluş aşamalarındaki ilâhi yansımalarla gerçekleşir. Konevî bu konuda şöyle der: 'İnsanın bazı fiilleri, ilmî ve itikâdî tasavvurları kendisinde belli bir hal aldığıında Hakk'ın mutlak gaybından yeni bir taayyün celp eder. Bu taayyün, rûhî ve ilmî tasavvurlardan veya zannî ve zihnî itikatlardan, mizâcî keyfiyetlerden, nefsî arzularından ve nakışlardan, iyi ve kötü vasıf ve huylardan meydana gelen birleşik şekle göre zuhûr eder⁴⁰'. Bu sözlerin ifade ettiği gibi insanın zâtı, ilâhi bir özelliği çeker ve sonra gereğini uygulamaya koyar. Bu gözle bakıldığında insan; fiillerinin, tutum ve davranışlarının mimarıdır. Bu nedenle sürekli kendini sorgulamalı ve pratik dünyada meydana gelen oluş ve bozuluşlarda kendi payına düşeni görmelidir. Bu tür düşünce tarzı da Sûfi psikolojisi'nin dinamik ve çözüm üreten bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Kişilik bozuklukları/nefsânî ayıplar⁴¹, kişinin tutum ve davranışlarının kendinden kaynaklandığını görmemesinden ileri gelir.

D. Sûfi kişilik yapısı keşf ve müşahedeye dayalı gelişir

Sûfi kişilik gelişiminin temel dinamiklerinden biri de edinilen kişilik yapısının keşf ve müşâhede yoluyla oluşmasıdır. Sûfi psikolojisi'nin belki en önemli noktalarından biri, insanın kendi zâtının hakikatlerini ve dinamiklerini çok net bir şekilde görebilecek kıvama ulaşmış olmasıdır. Bu içsel görüş kendini gerçekçi bir şekilde değerlendirme yapmaya, yapay ve sanal gerçekliklerden ve tasavvurlardan uzaklaştırmaya yarar. Konevî'nin şu sözleri kişilik yapısının bu bahsettiğimiz metot ve yöntemle geliştiğini göstermektedir: 'Hak beni elleri arasına koydu ve bir defada beni kalp vechi ile kendisine yöneltmek için boşalttı. Böylece, her

³⁷ Seyr-i sülûk, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesini gerçekleştirmek amacıyla yapılan mânevi yolculuğu ifade eden bir kavramdır. Her tarikatın bir yolculuk şekli ve tarzı vardır. Örnek olarak bk. İbrahim Işıtan. (2010). *Halvetiyye Gelenegine ve bir Halvetiyye Şeyhi olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi*. Konya: Marife, yıl. 10, sayı. 1, bahar, ss. 91-106.

³⁸ Bk. Konevî. (2002), ss. 20-21.

³⁹ Bk. Konevî. (2002), s. 28.

⁴⁰ Bk. Konevî. (2002), s. 115.

⁴¹ Nefsin ayıpları konusunda bilgi almak için, bk. Ebû Abdurrahmân Sülemî. (2001). *Uyûb'n-nefs ve devâühâ*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Cüleynd. Kahire: Dârü Kabâ.

ilmin kendisinden ortaya çıktığı küllî-zâtî ilminin mertebesine beni muttali kıldı⁴². ‘Hak bir defada benim temel hakikatlerimi ve sıfatlarımı ortaya çıkarttı/keşfettirdi ve ben de ayn-ı sâbitemi⁴³ ve küllî istîdâdımı gördüm⁴⁴’. ‘Müşahedemde bana izâfe edilecek hiçbir ilmim yoktu. Bununla birlikte kendim, ilmin hakikatının ve bütün mertebelerinin bir aynası haline gelmişim. Söz konusu hakikatın ve mertebelerin hükümleri benim bulunduğum noktanın etrafında dönmekte idi⁴⁵’. Bu son ifadeler, sûfinin Hakîki varlıkta eridiğini ve bütün olayları hakîki gözle görme kâbiliyeti gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu kişiliğe sahip kimselerin tutum ve davranışları, varlık mertebelerinin herhangi bir aşamasında takılı kalan kemâle ermemiş insan gibi olmayacak, tam tersine hikmetle hareket eden Hakîm insan tipinin sergilediği insânî gerçekliğe uygun davranışlar olacaktır.

E. Sûfi kişilik Hak ile kul arasında bulunan engellerin/perdelerin kalkmasını öngörür

Sûfi psikolojisinin önemli noktalarından biri de bedensel/fizyolojik yapımızın ve içinde yetiştiğimiz sosyal çevre şartlarının oluşturduğu kişilik bilincimizin rûhi gerçekliğimize perde olması konusudur⁴⁶. Her perde zihnimizde bir karışıklığa neden olur ve ferdî ve sosyal hayatta gerçekleştirdiğimiz tutum ve davranışlara olumsuz etki eder. Perdelerin peyderpey kalkması zihnimizin aydınlığını artırır ve bakışımızı keskinleştirir. Bu noktaya parmak basan Konevî şöyle der: ‘Âlimin ilmi, zâtının özelliklerini tam olarak hissetmesinden ibârettir. Hissetmenin kemâli ise idrâkin sıhhatine, her türlü perde ve karışıklığı ortadan kaldıran hayatın kemaline bağlıdır. Karışıklık; idrak sâhibinin zâtının şe’nlerini idrak etmesi açısından hükmünün tam olarak ortaya çıkmasını engeller. Karışıklık ve cehalet ile nitelenmiş kimseden bunların hükmünün kalkması, idrakinin daha önce iliştiği şey hakkında daha fazla açıklık meydana gelmesi demektir. Bu durum, kendisine hâkim olan karışıklık ve cehaletten yüz çevirmesini gerektirir. Çünkü o öğrenmek istediği şeye yönelmiştir. Zâtı açılmış, mutlaklığa ermiş, çokluk ve farklılıkların neden olduğu her türlü perde karanlığından uzaklaştıran nûranilik kemâle ermiştir⁴⁷’. Bu ifadeler, meydana gelen kişilik bozukluklarının gerçek yönümüzle aramızda çocukluğumuzdan bu yana çeşitli şekillerde oluşmuş algısal yanılgılardan kaynaklandığı gerçeğini hatırlatır ve tedâvinin de bu perde diye isimlendirilen algıların ve yargıların ortadan kalkmasıyla gerçekleşeceğini beyan eder.

F. Sûfi kişilik kuramına göre her şey bir düzen içinde cereyan eder

Sûfi anlayışta oluşların ve bozuluşların biz düzen içinde cereyan etmiş olması fikri ferdin kişilik ve benlik algısına da yansımaktadır. Bu algı insana kendi yaşamında olup

⁴² Bk. Konevî. (2002), s. 31.

⁴³ Ayn-ı sâbite nosyonu hakkında bilgi almak için bk. Ebû'l-Alâ Afîfî. (1969). *El-A'yân es-Sâbite fî Mezhebi Ibn Arabî ve'l-Ma'dûmât fî Mezhebi'l Mu'tezile*, el-Kitâb et-Tizkârî, Muhyiddîn Ibn 'Arabî. Kahire: Dârü'l-Kâtib el-Arabî, ss. 209-220.

⁴⁴ Bk. Konevî. (2002), s. 32.

⁴⁵ Bk. Konevî. (2002), s. 37.

⁴⁶ Bk. Sayar. (2008), s. 22.

⁴⁷ Bk. Konevî. (2002), s. 74.

bitenlerin bir düzen amaçlı olduğunu ifade eder. Bu nedenle sûfi psikolojisi dinamiktir ve derinlik algısına sahiptir⁴⁸. Konevî’de de bu derinlik algısını gözlemlemekteyiz. Ona göre, her şey başlı başına bir tertip ile düzenlenmiştir ki, gerçekte bu tertipten daha mükemmeli söz konusu değildir⁴⁹. Her parça varlık, uğramış olduğu şeyin ve bir müddet kendisinde kaldığı makâmın özelliklerini de taşıyarak, sonunda bütününde/küllünde silinir, aslına döner ve ona kavuşur. Ayrıca oluşlar, tasavvurlar ve bütün varlık yeniden yaratılarak yenilenmektedir. Mutlak varlık hallerin sûretleriyle taayyün etmektedir; oluşan sûretler bir açıdan ilâhî ve bir diğer açıdan da kevnîdir/yani oluş karışımlarıyla yoğrulmuş varlıklardır⁵⁰. Bu anlayışa göre, maddî dünyaya iniş aşamalarında uğradığı karışımlar insanın aslına zarar vermez ve insan sonunda hakîkatine döner. İşte bu şekilde sûfi meşrep fiziki ölümle bu karışımlardan kurtulmadan önce rûhi dönüşümü öngörür. Çünkü insan, bilinci olan şuurlu bir varlık olması nedeniyle kendini ve diğer varlıkları tanıyıp ve keşfeder. Bu şekilde her şeyin bir düzen içinde olduğunu keşfeden kimse kişilik yapısını bu düzene göre ayarlar ve bir bütünün parçası olduğu bilinciyle yaşar⁵¹.

G. Sûfi kişilik kuramı eylemleri dinamik bir karakterle açıklar

Sûfi hayat anlayışı eyleme dayalı bir gelişim tarzını öngörür. Eylemin dönüştürücü vasfı sûfi psikolojisi’nin temel karakteristiklerinden biridir çünkü eylem kişilik yapısını belirler ve şekillendirir. Konevî’ye göre sonuç itibarıyla insanların eylemleri aslî mertebelerini belirtir ve tayin eder. Ahirette elde edilecek makam da eylemlere, eylemi gerçekleştirirken taşınılan niyetlere, inançlara ve müşâhedeye dayalı düşüncelere bağlıdır⁵². Bu nedenle, insanların eylemlerinin neticeleri, iman ve davranışlarındaki doğruluğun neticeleridir⁵³. Kâfirin amelinin âhirette karşılık görememesinin sebebi, sâhibinin onunla dünyada karşılık görmesinden dolayıdır. Eğer bir eyleme, eylem sahibinin niyetinin rûhu eşlik etmez ise, bu sûretler yok olur giderler. Çünkü onlar arazlar ve mürekkep nispetlerdir. Ameller bekâ ile kendilerini koruyacak ilâhî bir asla muhtaçtırlar⁵⁴. Konevî’nin bu ifadeleri incelendiğinde, sûfi bakış açısına göre eylemin kendinden daha çok derinlik boyutunun önemi ortaya çıkmaktadır. Bu derinliğin önemli olmasından dolayıdır ki, sûfi söylem eylemin samimi olarak gerçekleşmesini öne çıkarır⁵⁵. Bekası ve ilahi vasfı olmayan eylemin sonuçları bu dünya ile sınırlıdır. İnsan tutum ve davranışlarının böyle bir rûhi temele dayalı olarak gerçekleşmesi insan ruh sağlığı bakımından çok önemlidir. Çünkü genelde insanlar tutum, davranış ve eylemlerinin sonuçlarını hemen almak isterler. Bu beklenti zihinlerini meşgul eder ve eğer beklentilerine hemen cevap alamazlarsa rahatsızlık duyarlar.

⁴⁸ Bk. Frager. (2005), ss. 139-140.

⁴⁹ Bk. Konevî. (2002), s. 107.

⁵⁰ Bk. Konevî. (2002), s. 115.

⁵¹ Bk. Frager. (2005), ss. 225-226.

⁵² Bk. Konevî. (2002), s. 142.

⁵³ Bk. Konevî. (2002), s. 230.

⁵⁴ Bk. Konevî. (2002), s. 135.

⁵⁵ İhlas konusunda bilgi almak için bk. Hâris el-Muhâsibî. *El-Ri’âye li-hukûkillâh*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dârü’l Kütüb el-İlmiyye, ss. 156-162.

Konevî eylemin kötü sûretinin düzelmesinden bahseder ve şöyle der: ‘İlmin sahihliği ve niyetin doğruluğu sâyesinde eylemin rûhunun iyiliğiyle eylemin kötü sûreti düzelir. Bunun neticesinde ise hem sûreti hem de rûhâniliği açısından eylem güzelleşir. Birinin güzel eylemi başka birinin bozuk eylemini düzeltir⁵⁶’. Bu ifadeler ışığında değerlendirmede bulunulduğunda, insanların kötü eylemlerine karşı iyi eylemlerle karşılık vermenin önemi ve ehemmiyeti ortaya çıkar. Ayrıca Konevî bozuk eylemin gücünün güzel eylemde bulunan kişinin haline sirayet edeceğini ve bundan kısmen zarar göreceğini vurgular ama güzel eylemlerine zarar vermeyeceğine işaret eder⁵⁷. Bu anlayış da iyi yapıda olan kişinin kötü durumlardan nihai anlamda etkilenmeyeceğini ifade eder. Sonuç itibarıyla Konevî’ye göre, iyilikler günahları siler. Çünkü bu iyiliğin kuldân sâdır olmasına sebep olan rabbâni sır günahların zararını yok eder⁵⁸. Bu da Efendiye kul olma merkezli ibâdet tarzının insanın kişiliğini rûhâni boyuta dönüştürdüğünü ifâde eder.

H. Sûfi kişilik kuramı bela ve sıkıntılara olumlu anlam yükler

Sıkıntılı ve zor durumlar oluştuğunda genelde insanların depresyona girdiklerini ve bunalım yaşadıklarını psikolojik ve psikiyatrik araştırmalar göstermektedir⁵⁹. Bu noktada sûfi yaklaşım, meydana gelen durumun insanın zâtının ve ayn-ı sâbitinin tezahürü olduğunu vurgulayarak konuya açıklık getirmektedir. Konevî’nin görüşü de bu meyandadır. Ona göre, kişiden sâdır olan tavır ve hareketler, Hakk’ın her türlü imkandan münezzeh olan vücûb hükmü ile onu bilmesinin sûretinden ibârettir⁶⁰. Eşyanın hakikatleri asıl ve öncüllerdir. Amellerden meydana gelen kalıcı sûretler ise ürün ve neticelerden ibârettir. Bunlardan dolayı belalar meydana gelir ve mükellefiyetler sahiplerine yönelir⁶¹. Bu sözleri biraz açtığımızda olup biten hâdiselerde, kişinin kendi karakterini ve yapısal özelliğini görmesi gerektiği vurgulanmak istenmektedir. Günümüz çeşitli terapi yöntemlerinde bu durum bir şekilde devam etmektedir. Psikanaliz gibi bazı terapötik yaklaşımlar, kişilik yapısının dinamik olduğu ve çocuklukta oluşan bu yapının daha sonraki yaşam evrelerinde de bir şekilde devam ettiğini vurgulamaktadır. Sûfi yaklaşımda, kişinin bu dinamik yapısı zâtında/kişilik yapısında barındırdığı özüne/ayn-ı sâbitine göre şekillenmektedir. Bu da kişinin her şeyden önce kendini analiz etmesi ve değerlendirmesi gerektiğini, olup biten hadiselerde kendisinin sorumluluk alanını ne olduğunu bilmesi gerçeğini ifade eder.

Konevî’nin de işaret ettiği gibi, kâmil insanların belalara daha çok uğramalarının sebebi, mertebelerinin dairelerinin genişliğidir. Hilafet ve kulluk açısından Hakk’ın mertebesinin paralelinde bulunmalarındandır. Kâmillerin ilâhî ve imkânî mertebede genişliklerinin sığdıramayacağı, istîdat ve hallerinin çelişeceği hiçbir durum yoktur. Her şeyi

⁵⁶ Bk. Konevî. (2002), s. 227.

⁵⁷ Bk. Konevî. (2002), s. 228.

⁵⁸ Bk. Konevî. (2002), s. 226.

⁵⁹ Ruh hastalıkları konusunda bilgi almak için bk. Kemal Sayar. (2001). *Ruh Hastalığını Anlamak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

⁶⁰ Bk. Konevî. (2002), s. 52.

⁶¹ Bk. Konevî. (2002), s. 53.

kabul etmek onların gücü dâhilindedir⁶². Dünyâda nimete en çok mazhar olan kişi, tabîî ve nefsânî iradesi Hakk'ın kendisine dair irâdesine ve ilmîne muvafık olan kimsedir. İnsanların en çok üzüleni ise, his âleminde ortaya çıkartamadığı kuruntuları çok olan kimsedir. Bununla beraber arzuladığı şeylerin çoğunda kararlılığı eksiktir⁶³. Kişilik yapısındaki darlık ve zihinsel kuruntuların üretiminin çokluğu insanı dar bir alana hapseder ve depresyon dediğimiz bunalımlı hal insana hakim olur.⁶⁴

Sûfi bakışa göre, bunalım ve depresyon kişinin içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığını gösterdiği için aslında rûhi gelişimin işaretlerini taşır. Kişi eğer bu durumu iyi değerlendirebilirse bunalımlarını rûhi dönüşüme çevirebilir⁶⁵.

SONUÇ

Psikolojik yaklaşımların anlatımlarına göre benlik/kişilik, fiziksel duyularımız ve çevrenin etkileşimiyle gelişen doğamız, zihnimiz, duygularımız ve bedenimizdir. Psikologların düşündüğü bu psikolojik ve sosyal kişilik ve benlikle birlikte, hepimizin içinde yaşam kaynağının ilahi olduğunu haykıran rûhi bir yön bulunmaktadır. Bu nedenle, bireyin gelişimi diye adlandırdığımız şey rûhi yaşamın gelişimidir.

Söz konusu psikolojik ve sosyal kişiliğin oluşturduğu toplumsal bağlardan özgürlüğe, sosyal kişilikten ilahi olana doğru her harekete zihin direnç gösterir; zihin devamlı gevezelik eder, rahatsızlık verir, aksilikler yapar ve ilgimizi çekmek için zayıflıklarımızdan yararlanır ve etkin metotlar geliştirerek varlığımızı rahatsız eder. Bu durumda, gündelik sınırlamaların ötesine geçecek yolu bulamadığımız sürece, kişiliğimiz bütünüyle geçmiş ve gelecekle, duygularla, düşüncelerle, fiziksel ihtiyaçlarla ve sefil arzularla yüklü halde fiziksel, duyuşsal tecrübenin sınırları içinde hapsedilmiş olarak kalacaktır.

Sûfi anlayışın ifade ettiği gibi, insana düşen, kendi öz varlığında zaten planlı halde bulunan rûhi eğitimi geliştirmektir. İnsanın geliştirdiği her hareket ve tavır 'içkin bir bilgiyle eğitilip yönlendirilmiş olduğu' gerçeğini haykırır. Her insan farklı özellikler ve eğilimlerle dünyaya gelir fakat bunları geliştirebilecek aile ve çevre şartlarından mahrum kalınca kötü deneyimler sergilerler. Yanlış öğretim metotları kişinin yeteneklerini öldürür. Sûfizm tedrici gelişme ve içsel hazineyi keşfetme yolu olarak bu yanlış öğrenilmiş alışkanlıkları bir bir söküp atmanın yollarını ortaya koyarak kişiyi ebedî huzura hazırlar.

Konevî Hazretleri'nin şu duası aslında her şeyi özetler mahiyettedir. 'Ey Rabbim! Beni bana bırakma, kayıtlarıma rehin olarak terk etme. Beni özgür kıl ve bütünü ile sana

⁶² Bk. Konevî. (2002), s. 203.

⁶³ Bk. Konevî. (2002), s. 207.

⁶⁴ Depresyon hakkında bilgi almak için bk. Yusuf Alper. (2001). *Depresyon Psikoterapisi*. İstanbul: Alfa.

⁶⁵ Depresyonun mânevî uyanış olması konusunda bk. Jacques Vigne. (1993). *Eléments de Psychologie Spirituelle 'Mânevî Psikolojinin Prensipleri'*. Paris: Albin Michel.

yönelt. Beni benden al, her şeye ve bana karşı benim yerimi al. Ateşin alevini söndür, onu nûra çevir. Beni de nurla bezendir ve onunla tahakkuk ettir⁶⁶.

KAYNAKÇA

AFÎFÎ, Ebû'l-Alâ. (1969). *El-A'yân es-Sâbite fî Mezhebi Ibn Arabî ve'l-Ma'dûmât fî Mezhebi'l Mu'tezile*, el-Kitâb et-Tizkârî, Muhyiddîn Ibn 'Arabî. Kahire: Dârü'l-Kâtib el-Arabî, ss. 209-220.

ALPER, Yusuf. (2001). *Depresyon Psikoterapisi*. İstanbul: Alfa.

ARASTEH, A. Reza ve A. Sheikh Enis. (2008). *Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol, Sufi Psikolojisi*, Kemal Sayar. İstanbul: Timaş Yayınları, ss. 53-96.

AYDIN, Mehmet S. (2000). İnsân-ı Kâmil, *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, c. 22, ss. 330-331.

BENAÏSSA, Omar. (1999). The Diffusion of Akbarian Teaching in Iran during the 13th and 14th Centuries « 13 ve 14. Asırlarda İbn Arabî düşüncesinin İran'da yayılması ». Londra: *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, c. 26, ss. 89-109.

BENTOUNES, Cheikh Khaled. (1997). *Le Soufisme 'Tasavvuf'*. Paris: El-Alamein.

BUDAK, Selçuk. (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.

DEMİRLİ, Ekrem. (2005). *Sadreddin Konevi'de Bilgi ve Varlık* İstanbul: İz Yayınları.

Dictionnaire Fondamental de la Psychologie. (1997). Paris: Larousse.

FRAGER, Robert. (2005). *Kalp, Nefs, Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Gelenek Yayınları.

GEÇTAN, Engin. (2000). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GEOFFROY, Eric Geoffroy. (2003). *Initiation au Soufisme « Sûfizm Giriş »*, Paris: Fayard.

HAKÎM Tirmizî. (1988). *Beyânü'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fu'âd ve'l-Lüb*, thk. Nicholas Herr. Kahire: Dârü's-Selâm.

HALL, Calvin S. Hall. (1999). *Freudyen Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Kaknüs.

HANSENNE, Michel Hansenne. (2007). *Psychologie de la Personnalité 'Şahsiyet Psikolojisi'*. Bruxelles: De Boeck.

HÖKELEKLİ, Hayati. (2005). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- (2008). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi.

⁶⁶ Konevî. (2002), s. 58.

- IŞITAN, İbrahim Işıtan. (2010). *Halvetiyye Geleneğine ve bir Halvetiyye Şeyhi olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi*. Konya: Marife, yıl. 10, sayı. 1, bahar, ss. 91-106.
- KEKLİK, Nihat. (1967). *Sadreddîn Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, ss. IX-XXIII.
- KONEVÎ, Sadreddin Konevî. (2002). *İlâhî Nefhalar*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sadreddin Konevî Sempozyumu*. (2004). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- I. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyum Bildirileri*. (2010) Konya: Meram Belediyesi Konevi Araştırmaları Merkezi.
- LEYENS, Jacques-Philipp, Vincent Yzerbyt, Georges Schadron. (1996). *Stéréotypes et Cognition Sociale 'Kalıp Yargılar ve Sosyal Biliş'*, çev. Georges Schadron, Sprimont: Mardaga.
- MERTER, Mustafa. (2006). *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- MORTAZAVÎ, Jhamchid. (1989). *Soufisme et Psychologie*. Paris: Rocher.
- MUHÂSİBÎ (AL), Hâris el-Muhâsibî. *El-Ri'âye li-hukûkillâh*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dârü'l Kütüb el-İlmiyye.
- NESEFÎ, Azizüddin. (1990). *Tasavvufta İnsan Meselesi*, çev. Mehmed Kanar. İstanbul: Dergah Yayınları.
- ÖZENSEL, Michaela Mihribân. (2008). *Halvette Kırk Gün*, çev. Petek Budanur Ateş. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- PEKER, Hüseyin Peker. (2003). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- SAYAR, Kemal. (2008). *Sufî Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- (2001). *Ruh Hastalığını Anlamak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- (2011). *Tarapi, Kültürel Bir Eleştiri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- SPIEGELMAN, J. Marvin, İNAYET HAN, Pir Vilayet, FERNANDEZ, Tasnım. (1994). *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, çev. Kemal Yazıcı ve Ramazan Kutlu. İstanbul: İnsan Yayınları.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahmân. (2001). *Uyûb'n-nefs ve devâühâ*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Cüleynd. Kahire: Dârü Kabâ.
- UYSAL, Saliha Uysal. (2007). *Transpersonel Psikoloji ve Din*. İstanbul: Yüksel Lisans Tezi, MÜSBE.
- VIGNE, Jacques. (1993). *Eléments de Psychologie Spirituelle 'Mânevi Psikolojinin Prensipleri'*. Paris: Albin Michel.

WEIGNER, Don. (1994). Aşkın İşlev ve Psikoterapi: Bir Sûfi Perspektifi, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, haz. Spiegelmen, İnyet Han ve Fernandez. İstanbul: İnsan Yayınları, ss. 153-161.

WILCOX, Lynn. (2001). *Sufizm ve Psikoloji*. İstanbul: İnsan Yayınları.

YILMAZ, Hasan Kâmil. (2000). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

- (1990). *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

YZERBYT, Vincent ve Georges Schadron. (1994). 'Stéréotypes et Jugement Social' 'Kalıp Yargılar ve Sosyal Yargı', *Stéréotypes, Discrimination et Relations Intergroupes* 'Kalıp Yargılar, Dışlama ve Gruplar Arası İlişkiler', haz. Richard Y. Bourhis et Jacques-Philippe Leyens. Liège: Mardaga, ss. 127-159.